

streng geselecteerde literatuurlijst. Het nawoord ('De vakbond als belangenorganisatie en emancipatiebeweging') heeft een bredere strekking dan enkel de vervoersbonden.

B. Reinalda

R. T. Griffiths, ed., *The Netherlands and the Gold Standard, 1931-1936. A Study in Policy Formation and Policy* (NEHA-series III, 2; Amsterdam: Nederlands Economisch-Historisch Archief, 1987, xvi + 214 biz., ISBN 90 71617 04 1).

Zoals de titel al aangeeft, handelt dit boek over de gouden standaard, die tot het midden van de jaren dertig door de meeste industrielanden werd toegepast. Kenmerkend voor dit stelsel is de vaste binding van de deelnemende valuta's met het goud, waardoor een vaste wisselkoersverhouding ten opzichte van elkaar is gegarandeerd. Een dergelijke binding impliceert dat aanpassing aan gewijzigde externe omstandigheden uitsluitend in het binnenland (via aanpassing van de bezettingsgraad en/of van het kosten- en prijsniveau) plaatsvindt en dat de verdediging van die koers kan worden opgevat als afwenteling van de capaciteitsproblematiek op het binnenland. Ons land wordt met deze problematiek geconfronteerd op het moment dat Engeland in 1931 besluit de gouden standaard te verlaten. De door het aanpassingsbeleid veroorzaakte spanningen nemen toe na 1933, in welk jaar ook de Verenigde Staten de band met het goud loslaten. Desalniettemin volhardt de regering in haar beleid totdat zij op 26 september 1936 onder druk der omstandigheden gedwongen wordt de verdediging van de muntpariteit te staken; daarmee geeft Nederland als laatste lid van het zogenaamd goudblok de gouden standaard prijs.

De strijd die aan deze datum is voorafgegaan, analyseert professor Griffiths, in hoofdzaak met enkele medewerkers van de Vrije Universiteit te Amsterdam, aan de hand van het gedrag van de toenmalige organisaties binnen de Nederlandse samenleving. Reeds hier zij vermeld dat de schrijvers zich van enige stellingname ten aanzien van de juistheid van het aanpassingsbeleid uitdrukkelijk distantieëren. Doel van hun onderzoek is geweest na te gaan of Colijns hardnekkige (en door de Nederlandsche Bank volledig gesteunde) verdediging van de gouden standaard, zo al niet gerechtvaardigd, dan toch op zijn minst in het licht van de politieke druk begrijpelijk wordt. Hun conclusie is duidelijk: druk van enige betekenis op het regeringsbeleid inzake de muntpariteit is er nooit geweest. Alhoewel zich overal voorstanders van devaluatie profileren en hun aantal groeit naarmate de economische situatie verslechtert, stuit men bij het volgen van de discussie voortdurend op gebrek aan eensgezindheid, hetgeen een doortastend optreden naar buiten verhindert. Aan dit gedrag liggen maatschappelijke, politieke en economisch-psychologische aspecten ten grondslag.

Maatschappelijk vormt het fenomeen van de verzuiling ('peculiarly Dutch') een essentiële verklaring voor het uitblijven van een gezamenlijke standpuntbepaling. De op levensbeschouwelijke grondslagen gebaseerde organisaties hebben hun aanhang onder diverse lagen van de bevolking, wier belangen zowel onderling als met die van de top niet altijd parallel lopen. In politiek opzicht heeft elke partij haar eigen argument(en) om de haalbaarheid van een wisselkoersverlaging te betwisten. Zo voelen de liberalen er weinig voor hun pas verworven status van coalitiepartner wegens de muntkwestie in de waagschaal te leggen, geeft de katholieke partij haar politieke druk prijs door de weigering om na de kabinetscrisis in 1935 uitsluitend met de sociaal-democraten een kabinet te moeten vormen en hoopt de

SDAP als enige oppositiepartij door het demonstreren van eensgezindheid over het wisselkoersbeleid de kloof met de regeringspartijen te versmallen. Wat de economische aspecten betreft loopt de alom gevoelde onzekerheid over de effectiviteit van het wisselkoersinstrument als een rode draad door het boek. Door deze onzekerheid worden de binnenskamers door de pro-devaluïsten soms met verve verdedigde argumenten, voor zover zij überhaupt het daglicht zien, bijvoorbeeld in de vorm van een petitie aan de regering, behoorlijk afgezwakt, dan wel zodanig geformuleerd dat onenigheid over het bepleite (devaluatie)-alternatief maar al te duidelijk blijkt. De hiermee gepaard gaande onmacht kan tenslotte niet beter worden geïllustreerd dan met de door de regering ingestelde Economische Raad, die eerst na negen maanden een (ongevraagd) advies uitbrengt, inhoudende het besluit om de beraadslaging over het monetaire beleid geheim te houden vanwege de 'psychologische en politieke implicaties'. Alhoewel de lezer tevergeefs zoekt naar het antwoord op de vraag of de auteurs nu zelf meer begrip voor Colijns aanpassingspolitiek kunnen opbrengen, mag worden geconcludeerd dat zij in hun opzet zeer wel zijn geslaagd. Toch lijken enkele kritische kanttekeningen bij deze studie op hun plaats.

In een boek met als ondertitel 'a study in policy-formation and policy' wekt het geen verbazing dat de politieke partijen de meeste aandacht krijgen. De beschouwingen over het soms vrij gecompliceerde proces van meningsvorming naar standpuntbepaling bevatten zeker voor de politiek geïnteresseerde lezer waardevolle informatie. Wel zou hier enige bekorting van het betoog de leesbaarheid ten goede zijn gekomen. Bij de grote diversiteit in opvattingen van een uitgebreid aantal personen, ook van minder bekende allure, heeft men soms moeite het zicht op de discussie niet te verliezen, temeer wanneer daarnaast ook nog een grote hoeveelheid kranten, tijdschriften en vakbladen de revue passeert.

De poging om devaluatie als 'simply a matter of definition' te verduidelijken is onvolledig. Aan de hand van een cijfervoorbeeld wordt uitgelegd dat koersaanpassing onvoorspelbare reacties in de volume- en prijs sfeer teweegbrengt: tegenover het groei-effect van exportstimulering staan de inflatoire gevolgen van invoerprijsstijging en winstaccumulatie door exporteurs, althans wanneer dezen hun prijzen niet benedenwaarts bijstellen. Voorbijgegaan wordt dan wel aan het doel van de koersaanpassing, namelijk het corrigeren van een structureel divergerende kosten- en prijsontwikkeling ten opzichte van het concurrerende buitenland. Onder die omstandigheden zou het veronderstelde gedrag van de exporteur wel erg irrationeel zijn, maar zelfs dan lijkt vergroting van zijn winst weinig aannemelijk gezien het te verwachten verlies aan marktaandeel. Overigens beperkt de beschouwing zich tot het korte termijn effect van een devaluatie. Dat de prijsstijging van de invoer dan de handelsbalans doet verslechteren is een algemeen aanvaard verschijnsel, maar evenzeer leert de praktijk dat in een later stadium de volume-aanpassing van in- en uitvoer de handelsbalans wel degelijk zal doen verbeteren (economen noemen dit het J-curve-effect).

Wat het inflatie-effect betreft, wordt de nadruk nogal eenzijdig gelegd op de relatie tussen invoerkosten en lonen en prijzen. Uit de argumentatie van de anti-devaluïsten zou men kunnen afleiden dat zij vooral een stijging van rente- en kapitaalkosten vrezen als gevolg van speculatieve kapitaalvlucht. Zo merkt bankpresident Trip in het jaarverslag over 1936/1937 op dat: 'als gevolg van het opvoeren van tarieven, het bedrijfsleven, voor zover dit crediet heeft opgenomen, zijne rentelasten en daarmee zijne onkosten ziet stijgen'. Hiermee wordt een in de 'simple issue' niet genoemd, maar door de anti-devaluïsten ter dege onderkend aspect van het wisselkoersvraagstuk aangeroerd, namelijk diens raakvlakken met het kapitaalverkeer en het monetaire beleid. Vooral de gebeurtenissen in september 1936 maakten

duidelijk dat de verdediging van een economisch niet langer gerechtvaardigde wisselkoers zware eisen stelt aan het monetaire beleid (zo werd het disconto in dat jaar maar liefst zeventien keer verhoogd) en uiteindelijk tot mislukken is gedoemd wanneer dat beleid niet door coördinerende acties in het buitenland wordt gesteund.

De boven geplaatste kanttekeningen nemen niet weg dat de hier besproken studie een nuttige aanvulling vormt op de economische literatuur over de jaren dertig. De poging inzicht te verschaffen in de mate waarin op Colijn druk is uitgeoefend inzake het valutabeleid, voegt een nieuwe dimensie toe aan het nog steeds twijfelachtige oordeel over de juistheid van dat beleid. Dit maakt het boek voor de huidige generatie politici en economen, waar de belangstelling voor deze periode duidelijk herleeft, tot aanbevelenswaardige literatuur.

W. F. V. Vanthoor

H. Dam, *De NSB en de kerken. De opstelling van de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland ten opzichte van het christendom en met name de Gereformeerde Kerken 1931-1940* (Kampen: J. H. Kok, 1986, 187 blz., f34,50, ISBN 90 242 3391 7).

Dit boek is een bewerking van een afstudeerscriptie aan de Theologische Hogeschool van de gereformeerde kerken in Kampen. Het nieuwe dat het brengt, bestaat in de beschrijving van het optreden van een aantal dominees en andere protestanten in de NSB, in de jaren 1934-1936. Niet, dat daarover nog niets bekend was, maar in de paragrafen vier tot zeven van het derde hoofdstuk van dit boek worden oude en nieuwe gegevens voor het eerst systematisch behandeld en samengevat. Daarin ligt de verdienste van de schrijver.

Aanvankelijk had de NSB zich neutraal en gedistantieerd opgesteld ten opzichte van kerk en christendom, zij het uiteraard wel anti-confessioneel en 'anti-verzuild'. Omdat er van kerkelijke zijde echter al gauw twijfels werden geuit over de verenigbaarheid van christelijk-kerkelijke en nationaal-socialistische loyaliteit, begon de Beweging zich vanaf 1934 een stuk positiever op te stellen. Doel was natuurlijk, de kerken tot terughoudendheid te bewegen en zodoende gewetensconflicten bij de potentiële christelijke aanhang zoveel mogelijk te voorkomen of te beperken. In de daaropvolgende jaren ziet men dan ook een aantal NSB-dominees optreden die de aanvaardbaarheid van het nationaal-socialisme voor protestantse christenen propageerden: Van Duyl, Hofstede, Hylkema en, als bekendste, dominee Boissevain. Van deze vier waren twee vrijzinnig hervormd, de twee andere doopsgezind. De wereld van de orthodoxie, en vooral de gereformeerde orthodoxie, stond ver van het nationaal-socialisme af. Christelijke nationaal-socialisten trof men bijna uitsluitend onder vrijzinnig hervormden aan. Dat is duidelijk te zien aan de 119 predikanten-ondertekenaars van een Open Brief, oktober 1934, die protesteerden tegen het ambtenarenverbod voor NSB-ers. Traditionele opvattingen over een Nederlandse volkskerk verbonden zich hier moeiteloos met het streven naar nationale eenheid, die immers door het politiek en maatschappelijk confessionalisme werd verstoord. Het is tekenend, dat ds. Boissevain, die deze gedachtenwereld het duidelijkst vertegenwoordigde, een aanhanger was van de theoloog Ph. Hoedemaker, de vroegere tegenstander van Abraham Kuiper. Bekendste uitzondering op deze regel was wel de gereformeerde predikant Van der Vaart Smit, die dan ook enkele keren een tijdlang geheim lid van de NSB was. Aan Van der Vaart Smit en de met name door hem geïnspireerde Orde van getuigen van Christus, die onder orthodoxen wilde werken, besteedt de schrijver